

Over Rembrandts *Portret van Uytenbogaert*, nu in het Rijksmuseum*

Het *Portret van Johannes Uytenbogaert*, de grondlegger van de Remonstrantse Broederschap, behoort tot de beste portretten van groot formaat uit Rembrandts vroege jaren. De betekenis van dit schilderij voor het Rijksmuseum is vooral gelegen in de ontmoeting van twee belangrijke, nationale persoonlijkheden: de bejaarde en strijdbare predikant Uytenbogaert en de veelbelovende schilder Rembrandt van Rijn.

Geportretteerd is de zesenzeventig jaar oude predikant Johannes Uytenbogaert, een sleutelfiguur in het conflict tussen Gomaristen en Arminianen en tevens grondlegger van de Remonstrantse Broederschap. De oude predikant – door Constantijn Huygens eens het voorbeeld van volmaakte welsprekendheid genoemd – was in 1633 uit Den Haag naar Amsterdam gereisd, waar hij op 13 april door Rembrandt van Rijn werd uitgeschilderd. De jonge en ambitieuze kunstenaar stond toen aan het begin van een succesvolle loopbaan als schilder van historiestukken en portretten. Uit het dagboek dat Uytenbogaert bijhield, blijkt overigens dat het portret werd gemaakt in opdracht van de Amsterdamse koopman Abraham Antonisz Recht, een strijdbare Remonstrant (afb. 1).

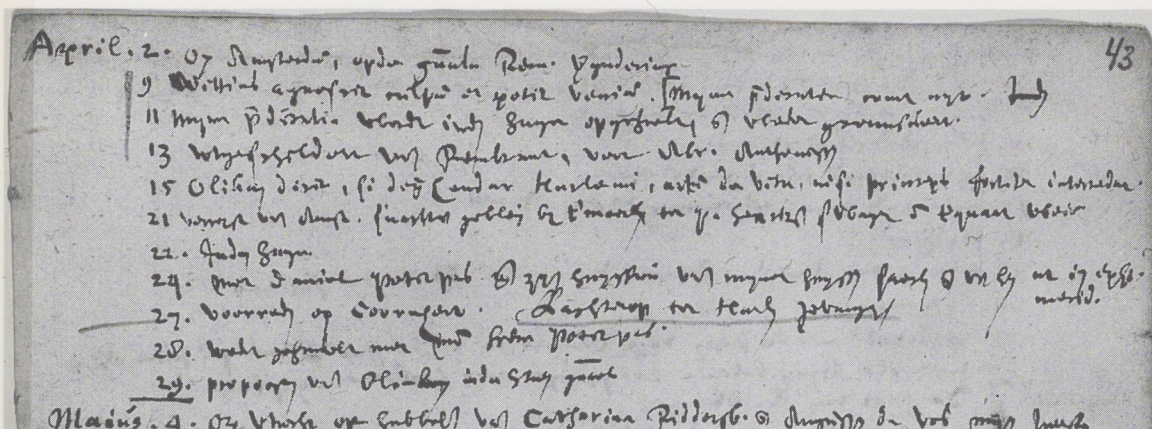
Voor het Rijksmuseum, waar niet alleen de belangrijkste collectie schilderijen van Rembrandt te vinden is, maar waar ook de portretten van de voor de vaderlandse geschiedenis belangrijkste historische figuren wor-

den bewaard, ligt de betekenis van het portret, dat tot de best gedocumenteerde werken van Rembrandt behoort, juist in deze twee aspecten. Op unieke wijze completeert Rembrandts portret ons beeld van Johannes Uytenbogaert, wiens markante persoonlijkheid uit zijn geschriften en ook uit contemporaine bronnen levendig kan worden opgeroepen. Anderzijds getuigt het portret van Rembrandts vermogen om mensen weer te geven op een groot formaat en in een compositie die de levendigheid van het model benadrukt. Dit wezenlijke aspect van Rembrandts ontwikkeling in de vroege jaren dertig was tot nog toe niet in de verzameling van het Rijksmuseum vertegenwoordigd. Het schilderij zal dan ook zeker tot de belangrijkste werken van Rembrandt in de collectie van het Rijksmuseum gaan behoren.

Het portret

Rembrandt heeft Johannes Uytenbogaert staand weergegeven bij een tafel waarop een opengeslagen boek in het licht valt. De zwarte hoed van de geportretteerde ligt ernaast. Het model is tot de knieën weergegeven en met zijn handen maakt hij een welsprekend gebaar. Het doorgroefde gelaat van de oude man met zijn levendige oogopslag, als het ware verzonken in de weerbarstige witte kraag, is bijzonder indrukwekkend. De houding van de predikant, die zich tijdens zijn overpeinzingen een ogenblik tot de toeschouwer wendt, de linker hand bescheiden

Afb. 1. Johannes Uytenbogaert (1557-1644), Dagboek-aantekeningen voor april 1633.
Leiden, Universiteitsbibliotheek.

tegen de borst gedrukt, is met groot inzicht gekozen.

Rembrandt introduceerde in zijn portretten uit het begin van de jaren dertig een zekere mate van handeling om zo de levendigheid van zijn poserende modellen te benadrukken. Zijn *Anatomische les van dr. Nicolaes Tulp* uit 1632 in het Mauritshuis in Den Haag en vooral zijn *Portret van Jan Rijcksen en zijn vrouw, Griet Jans* uit 1633 in de verzameling van de Engelse koningin maken dit streven meer dan duidelijk. Ook in zijn individuele portretten, zoals het *Portret van Johannes Uytenbogaert*, probeerde Rembrandt dit tot uiting te brengen, zij het op minder nadrukkelijke wijze. Het portret sluit in dit opzicht dan ook goed aan bij de beste mansportretten uit die jaren, zoals het *Portret van Nicolaes Ruts* uit 1631 in de Frick collectie in New York en het *Portret van Maarten Looten* uit 1632 in het Los Angeles County Museum. Niet alleen is het *Portret van Johannes Uytenbogaert* aan deze beide topstukken verwant in Rembrandts streven naar een natuurlijke pose, maar evenzeer in de stijl en in de nogal pasteuze schildertechniek, die Rembrandt hier heeft gebruikt.

De vermelding in Uytenbogaerts dagboek (afb. 1) maakt het aannemelijk dat de predikant slechts een enkele dag voor zijn portret heeft geposeerd. Rembrandt heeft zich toen ongetwijfeld op het gelaat geconcentreerd en het schilderij zal vervolgens in zijn atelier zijn voltooid. De uitvoering van de beide

handen, die vermoedelijk door Rembrandt slechts summier waren aangegeven, heeft hij waarschijnlijk aan een assistent overgelaten.

Uytenbogaert

Johannes Uytenbogaert of Wtenbogaert (1557-1644), predikant en één van de stichters van de Remonstrantse Broederschap, behoort tot de voornaamste figuren uit het kerkelijk leven in de nog jonge Republiek der Verenigde Nederlanden. Als predikant wist hij een groot gehoor aan zich te binden en als schrijver van religieuze geschriften en van vaak puntig en geestig gestelde pamfletten genoot hij bij zijn tijdgenoten een grote populariteit. Zijn bekwaamheden als kerkelijk leider en organisator heeft hij aanvankelijk ten dienste gesteld van de Gereformeerde Kerk en vervolgens, na het conflict tussen Remonstranten en Contra-Remonstranten, ten dienste van de genoemde Broederschap. Hoewel zijn oproep tot verdraagzaamheid mede uit politieke overwegingen zal zijn ingegeven, moet hij niettemin worden gerekend tot de voornaamste voorvechters voor religieuze tolerantie.

Uytenbogaert werd in 1557 te Utrecht geboren als zoon van een schoolmeester. Na een rechtenstudie werd hij in 1578 secretaris van graaf Jan van Nassau, waarna hij al spoedig theologie ging studeren, onder meer in Genève. In 1584 was hij weer terug in de Nederlanden en begon hij zijn carrière als predikant in Utrecht. Zeven jaar later, in

Afb. 2. Willem Jacobsz Delff (1580–1638) naar Paulus Moreelse (1571–1638), Portret van Johannes Uytenbogaert (1557–1644), 1619. Gravure.

*Johannes Wienbogaert van Utrecht, voor
desen Predicant van syn Pr. Ecc. inde
Dutch Francks ende Duytsche Gemeente
inden Haghe, oudt 62 iaeren. Anno 1619.*

1591, werd hij vervolgens naar Den Haag beroepen, waar hij in contact kwam met prins Maurits en raadpensionaris Johan van Oldenbarneveltd. Hij werd er hofpredikant, volgde Maurits als veldprediker – hij was het die na de Slag bij Nieuwpoort in 1600 het dankgebed uitsprak – en was tevens leermeester van Maurits' jongere broer, Prins Frederik Hendrik.

Uytenbogaert was al vroeg een groot voorstander van verdraagzaamheid bij de verschillende en regelmatig terugkerende dogmatische geschillen inzake religie. In het conflict tussen Arminianen en Gomaristen, dat tijdens het Twaalfjarig Bestand zijn hoogtepunt bereikte, stond hij na de dood van Arminius in 1609 aan het hoofd van eerstgenoemde groep. De door hem in 1610 opgestelde Remonstrantie, waarin onder meer eenheid in vrijheid werd voorgestaan, kreeg onvermijdelijk politieke betekenis en

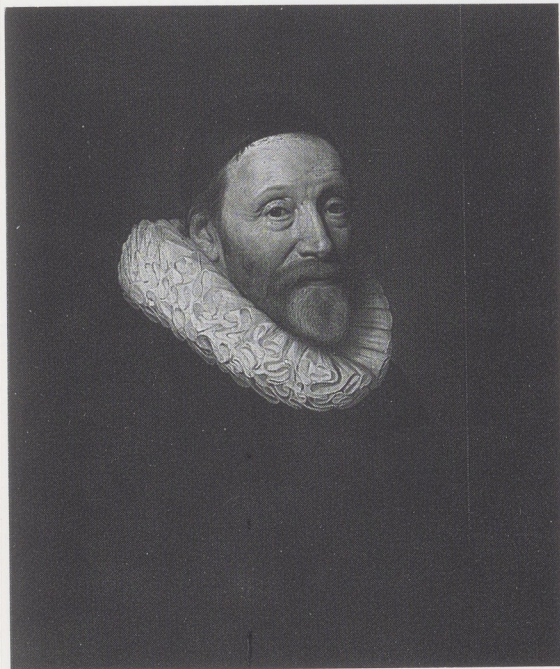
heeft de tegenstellingen in dit conflict nog verscherpt. Toen de strijd in 1617 culmineerde in de openlijke keuze van prins Maurits voor de Contra-Remonstranten, viel ook Uytenbogaert in ongenade. Na de arrestatie van Johan van Oldenbarneveltd en andere met hem sympatiserende leiders, vluchtte Uytenbogaert in 1618 uit Holland en werkte hij vanuit Antwerpen en later vanuit Rouen aan de organisatie van de Remonstrantse Broederschap. Toen na de dood van prins Maurits onder Frederik Hendrik het tijt keerde, kon Uytenbogaert in 1626, zijt het heimelijk, in Rotterdam gaan wonen, waar hij zijn werk voor de Remonstrantse Broederschap voortzette. Drie jaar later kon hij zelfs zijn oude huis in Den Haag weer betrekken.

Wezenlijk in het kerkelijk conflict was de vraag van de menselijke lotsbestemming, waarbij volgens de Contra-Remonstranten Gods plan met de mens tevoren was bepaald. De Remonstranten echter meenden dat de mens niet alleen ontvankelijk kon zijn voor Gods genade, maar deze ook kon afwijzen. Samenhangend met de lijdzame of actieve rol van de mens, werd de vraag gesteld of de uiteindelijke beslissingen in de kerk moesten worden genomen door kerkelijke of wereldlijke leiders. Uytenbogaert, en met hem de remonstrantse gemeente, wenste het leiderschap bij de wereldlijke overheid te laten.

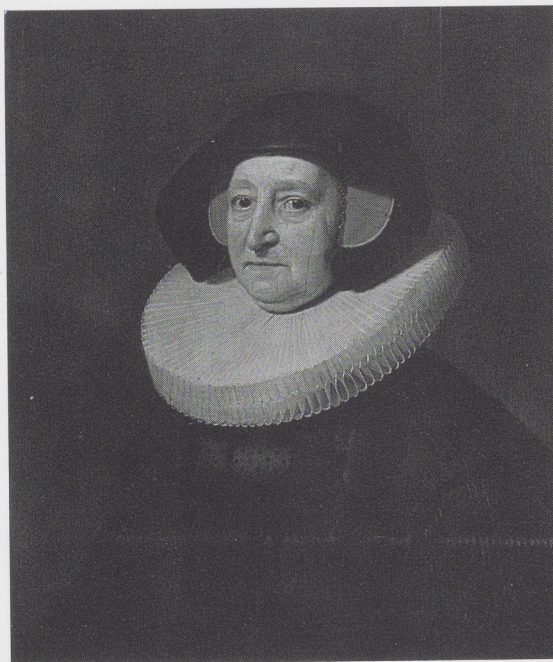
Aan het theologisch denken van Uytenbogaert, dat rechtstreeks uit de ideeën van zijn vriend Jacobus Arminius voortkwam, wordt doorgaans geen grote betekenis toegekend. Zijn bijzondere verdienste is vooral gelegen in zijn strijd voor een tolerante kerk, waarin volgens het humanistisch concept een rol voor de individuele mens is weggelegd.

De verschillende portretten die we van Uytenbogaert kennen, geven een mooi en gevarieerd beeld van de capaciteiten van de verschillende kunstenaars die de predikant hebben weergegeven. Lange tijd was de gravure van Willem Jacobsz Delff naar het verloren gegane portret van Paulus Moreelse uit 1612 (afb. 2) het enige waaruit Uytenbogaerts aanhangers zijn uiterlijk konden leren kennen. Deze prent werd dan ook vaak door

Afb. 3 H. Michiel van Mierevelt (1567–1641), Portret van Johannes Uytenbogaert (1557–1644), 1632. Paneel, 70 × 59 cm, gedateerd A° 1632 en Ætatis 75. Afb. 4 (rechts). Michiel van Mierevelt, Portret van Maria Petitpas, tweede echtgenote van Uytenbogaert (overleden 1640), 1637. Paneel, 66,5 × 57 cm, gedateerd A° 1637 en Ætatis 71.

Afb. 5 (linksonder). Michiel van Mierevelt (atelier), Portret van Johannes Uytenbogaert (1557–1644). Paneel, 31,5 × 27 cm. Bruikleen van het Rijksmuseum aan het Rijksmuseum Het Catharijneconvent, Utrecht.

andere graveurs nagevolgd. De bescheiden Uytenbogaert poseerde niet graag en het duurde dan ook tot 1631 voordat Michiel van Mierevelt de remonstrantse voorman opnieuw kon portretteren, nu in een nogal streng en zorgvuldig geschilderd portret ten halven lijve, een paneel dat zich bij de Remonstrantse Gemeente in Rotterdam bevindt. Van dit schilderij heeft Michiel van Mierevelt verschillende herhalingen geproduceerd en een 1632 gedateerde versie bevindt zich in het Rijksmuseum, tezamen met het in 1637 geschilderde *Portret van Maria Petitpas*, Uytenbogaerts tweede echtgenote (afb. 3 en 4). Voorts bezit het Rijksmuseum een kleiner, uit het bezit van de Haagse remonstrantse gemeente afkomstig portret door Van Mierevelt, dat evenwel door het Rijksmuseum in bruikleen is gegeven aan het Rijksmuseum Het Catharijneconvent in Utrecht (afb. 5). Dit werk toont

Afb. 6. Jacob Adriaansz Backer (1608–1651), Portret van Johannes Uytenbogaert (1557–1644), 1638. Doek, 122,5 × 98 cm, gesigneerd en gedateerd Backer A° 1638 en Aet 80. Bruikleen van de Remonstrants-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam.

een oude en vermoeid ogende Uytenbogaert. Van Mierevelt zal dit dus wel aan het einde van het leven van de predikant hebben geschilderd.

Voorts heeft in 1638 een leerling van Rembrandt, Jacob Backer, Uytenbogaert op tachtigjarige leeftijd, zittend achter zijn schrijftafel geportretteerd, een schilderij dat door zijn fijnzinnig koloriet opvalt en dat door de remonstrantse gemeente te Amsterdam aan het Rijksmuseum in bruikleen is gegeven (afb. 6).

Naast het portret uit 1633 heeft Rembrandt zelf overigens nog een portret van Johannes Uytenbogaert in prent gebracht, een bijzonder fraaie ets die 1635 is gedateerd. Daarop zien we de Remonstrantse leider aan zijn bureau gezeten met een opengeslagen boek voor zich. Als onderschrift heeft Rembrandt in de derde staat (afb. 7) een lofdicht op Uytenbogaert van diens vriend Hugo de

Groot in het Latijn toegevoegd, waarvan de vertaling door Loekie Schwartz luidt:
*Over deez' man werd door het vrome volk wél gesproken
 maar wat hij preekte werd door Dordrechts dominee's verguisd
 zwaar werd hij door de tijd beproefd, maar niet gebroken.
 Ziehier Den Haag, uw Uytenbogaert keert naar huis.*

Deze prent zal voor verspreiding onder de geloofsgenoten van de predikant bedoeld zijn geweest en het is waarschijnlijk dat deze ets teruggaat op een schets die Rembrandt op 13 april 1633 naar het leven heeft gemaakt.

Conditie

Het schilderij heeft in zijn huidige toestand enkele tekortkomingen, waarvan sommige onherstelbaar zijn en andere bij behandeling kunnen worden verholpen. Zo geven de diverse vernislagen het stuk een sterk vergeeld uiterlijk en ook zijn sommige gedeelten daardoor niet meer goed leesbaar, zoals de subtiele kleurverschillen, vooral in de donkere gedeelten. Met het verwijderen van de vernis zal het schilderij ongetwijfeld zijn ruimtelijkheid herwinnen, de handen zullen een minder geïsoleerde indruk maken en het onderscheid tussen zwarte mantel en bontkraag zal worden hersteld.

Met uitzondering van de zwarte mantel zijn in het schilderij geen grote overschilderingen te zien. De handen, die naar alle waarschijnlijkheid het werk zijn van een assistent, tekenen zich scherp af in het zwart van de mantel, die grotendeels is overgeschilderd, vermoedelijk om een slechte bewaringstoestand te maskeren. Er zijn enkele getoucheerde beschadigingen, maar voor het overige is er geen sprake van verpoetsing, verfvlies of ernstige beschadiging van het schilderij. Zonder twijfel heeft het schilderij door een hard uitgevoerde verdoeking enigszins geleden. Daarbij is de verflaag enigszins ingedrukt maar de aanwezigheid van de verfmatie is er minder zwaar door aangetast dan bij dergelijke ingrepen gevreesd kan worden. Aan boven- en onderzijde van het schilderij zijn stroken van circa vier centimeter breedte

Afb. 7. Rembrandt, Portret van Johannes Uytenbogaert
(1557-1644), 1635. Ets, tweede staat.

door de lijst afgedekt; deze stroken zijn minder goed bewaard gebleven. Overigens is de maat van het schilderij, zoals die door het *Corpus of Rembrandt Paintings* wordt gehanteerd, de huidige dagmaat. Inclusief de nu afgedekte randen meet het schilderij 130 bij 102 cm. Na herstel en herinlijsting zal het schilderij een kleine wijziging in proportie ondergaan, die vooral de rijzigheid ervan ten goede zal komen.

Samenvattend is nu al duidelijk dat het portret in de meest essentiële delen, met name het prachtig pasteus geschilderde gezicht en de werking van het portret als geheel, weinig van zijn oorspronkelijke kwaliteiten heeft verloren.

Herkomst

Rembrandts *Portret van Uytenbogaert*, waarvan het moment van ontstaan zo buitengewoon goed is gedocumenteerd, is tot ver in de zeventiende eeuw in het bezit van de opdrachtgever, Abraham Anthonisz Recht (1588–1664), gebleven. In de inventaris die na de dood van Recht werd opgemaakt blijkt dat hij het portret van Uytenbogaert had opgehangen in de zaal van de hofstede die hij in de Watergraafsmeer bezat. Het schilderij werd toen op 40 gulden getaxeerd. Het is heel goed mogelijk dat het schilderij zich nog lange tijd gedurende de achttiende eeuw bij de erfgenamen van Recht heeft bevonden. Pas in het begin van de negentiende eeuw laat het zich weer opnieuw aanwijzen en dan bevindt het portret zich in Italië, in de collectie Manfrini te Venetië. Daar ook werd het in 1856 voor de collectie van Engelse baron Meyer de Rothschild verworven, die het een plaats gaf in Mentmore, zijn fraaie landhuis in Buckinghamshire. Het bleef in de familie toen de collecties van Mentmore in 1977 in het openbaar werden verkocht. Op 8 juli 1992 tenslotte werd het door de eigenaar, de Earl of Rosebery, bij Sotheby's in Londen geveild.

Daar werd het verworven door de kunsthandelaar Otto Naumann en de verzamelaar Alfred Bader, die het kort na de veiling aan het Rijksmuseum te koop hebben aangeboden. De geschiedenis van de verwerving is in de voorafgaande bijdrage van H.W. van Os

gememoreerd. Na de restauratie van het schilderij, die naar verwachting in juni gereed zal zijn, hopen we in dit *Bulletin* nader in te gaan op de verschillende kunst- en cultuurhistorische aspecten van het schilderij.

Nooit tevoren hebben particuliere fondsen als de Rijksmuseumstichting, het Prins Bernhard Fonds, de Algemene Loterij Nederland, de Stichting vsb Fonds en de Nederlandse overheid zulke grote bedragen voor de aankoop van een schilderij beschikbaar gesteld. Er moet op het moment van de publikatie van dit *Bulletin* nog een bedrag van circa 1 miljoen gulden worden bijeengebracht. Elke bijdrage is uiteraard zeer welkom. Giften kunnen worden gestort op girorekening 425180 of de speciale bankrekening 48.30.59.595 (ABN/Amro), ten name van het Rijksmuseum Amsterdam, onder vermelding van 'Uytenbogaert is terug'.

Een gift aan het Rijksmuseum is een interessante fiscale aftrekpost. Als u nog dit jaar een bijdrage stort, die tenminste f 120,- (of, als dit meer is, 1% van uw onzuiver inkomen) en ten hoogste 10% van het onzuiver inkomen bedraagt, is die bijdrage aftrekbaar bij uw aangifte inkomstenbelasting over 1993. Een hoger bedrag kan ook, maar dan blijft het aftrekbare gedeelte beperkt tot het maximum van 10% van het onzuivere inkomen. Afhankelijk van het tarief waarin u bent ingedeeld, komt een schenking netto slechts voor 50 c.q. 40% van het feitelijk geschonken bedrag te uwen laste.
